

що існують закономірні регулярності в строках наставання оптимумів життя у залежності від співвідношення в людині ментальних і вітальних тенденцій, незважаючи на його індивідуальну своєрідність. Духовні аспекти людини, а саме його зорієнтованість на виконання своєї життєвої задачі, Ш.Бюлер відносить до ментальних тенденцій. До вітальних тенденцій вона відносить біологічні та фізіологічні аспекти. Розвиток людини, відповідно до її теорії, будується на протилежності між менталітетом і віталітетом, тобто духовний розвиток особистості впливає на основні мотиви її поведінки, дії тощо, а біологічний – обумовлює її прагнення на рівні потреб.

Таким чином, як зазначає Ш.Бюлер, – життя – це не ланцюжок випадковостей, а послідовність закономірних етапів. Виходячи з цього можна визначити ряд аспектів, що складають об'єктивну логіку життя. Перший – це послідовність зовнішніх подій, другий – черга переживань, цінностей як еволюції внутрішнього світу людини, третій – результат його діяльності.

Австрійський психолог А.Адлер у своїх працях також велику увагу приділяв вивченню спрямованості прагнень людини. Для цього він використовував поняття «стиль життя». Стиль життя – це визначення людиною світу і себе особисто, це спрямованість її прагнень, дій, завдяки яким досягаються найважливіші життєві цілі. Саме стиль життя багато в чому визначає те, від чого залежить ступінь задоволеності людиною життям в період дорослості. Але значення життя, на думку А.Адлера, досягається через відчуття у перші чотири або п'ять років дитинства. У подальшому дитина досягає власного стилю поведінки, а також виробляє власний підхід до вирішення певних проблем і завдань. Стиль життя складається на все життя. Стикаючись з певними проблемами, людина тільки виявляє своє розуміння суті життя і, якщо це необхідно, переформовує її – у цьому і полягає основна ідея теорії А.Адлера.

Близьку до наукових положень А.Адлера ідею про пізнання людиною своєї життєвої стратегії, висунув американський психолог Е.Берн, використовуючи при цьому таке поняття як «життєвий сценарій», розуміючи і визначаючи його як життєвий план особистості, який формується у ранньому дитинстві в основному під впливом батьків і поступово розгортається у часі. На думку Е.Берна, діяльність людини запрограмована певним сценарієм, котрий підштовхує її на зустріч долі і часто-густо не залежить від його опору, або вільного вибору. Життєвий сценарій базується на трьох моментах, які відносяться до особистісної ідентичності людини – усвідомлення людиною – хто вона, що вона робить і хто її оточує. Е.Берн зауважував, що кожна людина відповідно до обраного сценарію виконує різноманітні ролі, приховуючи при цьому своє особистісне Я.

Таким чином, Е.Берн вважав, що усвідомлення людиною такого факту, що життя – це програвання певних сценаріїв, допоможе їй визначити свою лінію життя і «переписати свої драми відповідно до своєї неповторної індивідуальності».

Певний внесок у розвиток теорії про життєвий шлях особистості зробив угорський психолог Л.Зонді. Він наголошував, що людина з самого початку свого життя підлягає певному примушенню, тобто живе за нав'язаним сценарієм, але стаючи більш дорослішою вона здобуває можливість самостійно обирати свою долю. Л.Зонді визначає нав'язану долю як спадкоємність, тобто те, що було здобуто нею від своїх предків. На долю людини також впливає оточуюче середовище, а саме професійний і матеріальний статус людини, а також ментальне середовище, тобто політичний і релігійний світогляд, виховання і можливість здобуття освіти.

Основним нововведенням в теорії Л.Зонді є думка про те, що у формуванні нав'язаної долі велику роль відіграє родове несвідоме, що виявляється у прагненні фігури предка повністю повторитися у житті нащадка. Л.Зонді виокремлює п'ять

життєвих сфер, коли діє родове підсвідоме: при виборі подружжя, друзів, професії або хобі, хвороби, засобу смерті. Вплив родового підсвідомого може бути як позитивним, так і негативним. У першому випадку, відповідальність за родову спадкоємність надає сенс життю, свідомість родової ідентичності. Разом з цим, підкреслює Л.Зонді, «якщо очікування предків були прийняті підсвідомо і виявились у сліпій необхідності, то вони можуть гальмувати і навіть блокувати самореалізацію і саморозвиток окремих членів роду».

Таким чином, людина не керує особистим життям, а підкорюється дії випробувань, наслідуючи життєві стереотипи предків. Як зауважує Л.Зонді, усі фактори нав'язаної форми долі повністю подолати не можна. Але головне, щоб людина усвідомлювала визначені для неї «доручення предків», прийняла їх у відповідності і з власними можливостями, що сприятиме її прагненню до волі.

Аналізуючи співвідношення долі і волі, варто звернутися і до теорії австрійського психолога В.Франкла, який визначав, що саме доля, як і смерть, надає сенс життю. Вчений наголошує, що воля реалізується завдяки вибору – людина обирає кожную мить свого життя з великої кількості можливостей. Важливе положення, висунуте В.Франклом – це необхідність усвідомлення волі по відношенню до свого минулого, яке і є долею внаслідок своєї незворотності. Минуле може сприйматися людиною фаталістично як фактор, що обтяжує або ж фактор, що сприяє розвитку. У цьому випадку людина розуміє помилки, зроблені в минулому і, здобуваючи з них корисні уроки, використовує їх для кращого майбутнього. При цьому, зауважує В.Франкл, вчитися ніколи не пізно, не дивлячись на відчуття упущених можливостей.

Долю людини В.Франкл розподіляє на біологічну, психологічну і соціальну. Біологічна доля, вважає він, це психофізичні особливості організму, які є для волі людини тільки матеріалом, який треба враховувати, але при цьому активно перетворювати. Психологічна доля, задоволеність людини життям, визначається взаємовпливом його волі, його духовної позиції та відповідальності за власний вибір. Соціальна доля людини – це реальне становище людини у суспільстві, яке також повністю не обмежується дійсністю, що її оточує. По відношенню до соціальної долі, людина зберігає поле вільних можливостей приймати рішення.

На основі теоретичного аналізу зарубіжних теорій життєвого шляху особистості можна зробити висновок, що життєвий шлях особистості — це багатовимірна, узагальнена і цілісна програма індивідуального розвитку особистості, яка має свої межі, періоди, міру завершеності та вичерпаності; це складна система виборів серед великої кількості можливостей, або низка родових сценаріїв, які людина несвідомо наслідує.

Н.П. Крейдун, Е.А. Невоеенная
*Харьковский национальный университет
имени В.Н.Каразина, г. Харьков*

К ПРОБЛЕМЕ ДЕВИАНТНОГО ОПЫТА В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Опыт как психологическая реальность относительно недавно заинтересовал психологов. Длительный период времени он интересовал филологов, социологов, педагогов и других представителей наук социально-гуманитарного направления. Так, например, в гносеологическом аспекте опыт рассматривается как: категория познания, накопитель и источник знаний, процесс. Трактовка опыта как источника познания привела к пониманию его как единственного пути, которым идеи вещей проникают в разум (Локк Дж. 1985).

Однако и современная психология определила свою «нишу» в изучении опыта как психологической реальности.

Вслед за А.Лактионовым (1998) мы трактуем опыт как бытие человека и как целостную характеристику личности. В первом варианте опыт определяет способность индивида адаптироваться к изменяющимся условиям жизни, способы его жизнедеятельности, социальный статус отношение к себе как к ценности, характер взаимоотношений с окружающими, знания, умения, навыки. Во втором случае, опыт – фундаментальная характеристика человека имеет масштаб жизненного пути, его временная развертка включает прошлое, настоящее и будущее индивида; он включается в механизм осуществления преемственности поколений. Такая, скажем, – методологическая – трактовка опыта задает теоретический вектор целого ряда прикладных психологических исследований, одним из которых является изучение опыта подростков с девиантным поведением. Хорошо известно, что подростковый возраст является той вехой в развитии, в которой ярко проявляются все сложности и проблемы, с которыми сталкивается личность. Так Шнейдер Л. (2007) выделяет следующие проблемы подросткового возраста с которыми сталкивается личность: значительные различия между требованиями, предъявляемыми обществом к детям и к взрослым; различия в их обязанностях и правах; исключительно быстрый темп происходящих в этом периоде психофизиологических изменений; накопление к подростковому возрасту дефектов воспитания, которые ранее не проявлялись; постепенное осознание подростками различий их положения в семье. Трудности социализации, испытываемые подростками, обусловлены и его характерологическими особенностями: мы говорим об акцентуациях характера, которые проявляются в подростковом возрасте и указывают влияние на поведение.

«Проблемность» и «трудность» подросткового возраста объективно вводит его представителей в группу риска девиантного и делинквентного поведения. Почему? Современные исследования (Шнейдер Л., 2007) позволяют ответить на этот вопрос. Во-первых сказываются внутренние изменения переходного возраста, начиная с психогормональных процессов и кончая перестройкой «Я-концепции». Во-вторых, пограничность и неопределенность социального положения подростков. В-третьих, противоречия, обусловленные перестройкой механизма социального контроля: детские формы контроля, основанные на соблюдении внешних норм и послушании взрослым, уже не действует, а взрослые способы, предполагающие сознательную дисциплину и самоконтроль, еще не сформированы. В-четвертых, подростковый период характеризуется следующими особенностями развития: реакциями эмансипации, группирование со сверстниками, увлечение, имитации, формирующимся сексуальным влечением; ярким проявлением акцентуаций характера, что в сочетании с дисгармоничными семейными взаимоотношениями может быть причиной девиантного поведения.

Как считает Лактионов А. (1998), девиантное поведение как система поступков, противоречащих нормам общественной жизни, с необходимостью становится частью жизнедеятельности подростка и постепенно кристаллизуется в виде специфического девиантного опыта. Наличие девиантного опыта позволяет подростку адаптироваться к правилам и нормам поведения в девиантной среде. У девианта формируется особая система оценок и интерпретаций себя, других и окружающего мира, деформированная в сторону нереальности, инфантильности, фантастичности суждений. Искаженной является интерпретация подростком своего будущего. Основная особенность девиантного опыта заключается в его «девиантности» по отношению к собственному продуценту – жизнедеятельности. Выполняя свою основную функцию обеспечения

стабільних умов життєдіяльності, девіантний досвід постійно вступає в протиріччя з нормативними вимогами життя, ще більш закріплюється, стає джерелом нових конфліктів; в результаті все більш розростається дерево девіантності. В цьому сенсі девіантний досвід виявляється не конструктивним для індивіда, стає джерелом деформації особистості. На формування девіантного досвіду більш інших впливають акцентуації характеру і соціальний фактор конфліктності сімейних відносин. Девіантний досвід – це складне утворення, включає соціальний, психологічний і психосоматичський джерела девіантності. Він має двохсхідну структуру, представлену на верхньому етапі комплексом інтерпретацій, деформованих по відношенню до суспільним нормам поведінки і індивідуальним ціннісним орієнтаціям. На нижньому – латентними структурами досвіду. Латентні структури девіантності кристалізуються в досвіді підлітка, роблячи девіантну поведінку стереотипною. Поведінковою основою девіантного досвіду є сукупна девіантність, представляючи собою комплекс взаємопов'язаних суб'єктивно оправданих девіантних подій, утворюючи дерево девіації. Ми вважаємо, що визначення психологічного змісту поняття «сукупна девіантність», «дерево девіації» дозволить вирішити ряд завдань, пов'язаних з діагностикою, коррекцією і профілактикою девіантності в підлітковому досвіді.

С. О. Крупніч

*Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ПРОЯВИ МОТИВАЦІЙНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В МОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Соціальні зміни нашого часу, які пов'язані із змінами у структурі суспільно-політичного устрою, зі зміною форм власності та складу активних учасників комунікації призводить до того, що проблема мови, мовлення, мовної особистості розвивається у нових ракурсах. Поруч з цим увагу дослідників дедалі частіше привертають проблеми індивідуально-психологічних особливостей особистості як суб'єкта діяльності, зокрема їх прояви у мовленнєвій діяльності. Саме це зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження прояву індивідуально-психологічних особливостей мовця у продуктах мовленнєвої діяльності особистості.

Завданням нашого дослідження є вивчення проявів мовної особистості в тексті як продукті діяльності та прояви мотиваційних особливостей в мовленні особистості періоду ранньої дорослості.

Виклад основного матеріалу. Мовлення – акт індивідуального використання мови, процес вираження думок, почуттів, волевиявлення за допомогою мови в процесі спілкування є засобом здійснення одного із основних видів людської діяльності – спілкування [4]. Мовлення, як і дія чи вчинок людини, має на собі відбиток різних індивідуальних особливостей особистості, тому може бути репрезентантом особистості та її індивідуальності. Оскільки мова суб'єктивується і переломлюється через особистість, успішність, динаміка та інші характеристики мовленнєвої діяльності визначаються її індивідуально-психологічними особливостями. Це свідчить про існування мовної особистості, тобто особистості вираженої в мові і через мову, особистості, основні риси якої вибудовані на основі мовних засобів [5].

Поняття «мовна особистість» визначають як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і сприйняття нею мовних повідомлень, які відрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною і

точністю відображення дійсності та чіткою цілеспрямованістю. Разом з тим, в мовленнєвій організації виділяють п'ять аспектів: мовну здібність як органічну можливість навчитися здійснювати мовленнєві акти, до якої належать психічні і соматичні особливості людини; комунікативну потребу, спрямованість на комунікативні умови, на учасників спілкування; комунікативну компетентність як вироблене вміння здійснювати спілкування для оптимального досягнення цілі; мовна свідомість як активне вербальне відображення у внутрішньому світі зовнішнього світу та мовна поведінка як усвідомлена і не усвідомлена система вчинків, що розкривають характер і спосіб життя людини [5; 6].

Здійснюючи теоретичний аналіз результатів системних досліджень прояву особистісних властивостей у мовленні, ми з'ясували, що індивідуально-психологічні особливості особистості і лінгвістичні характеристики тексту, як продукту мовленнєвої діяльності особистості, перебувають у тісному зв'язку. Підтвердженням цього є низка досліджень Н.О. Фоміної, Л.А. Власової, С.В. Елгіної, І.В. Чивілевої та ін. [1; 2; 3; 7; 8].

Для дослідження проявів мотиваційних особливостей в мовленні особистості ми використали програму психолінгвістичного аналізу мовленнєвих дій А.І. Крупнова. За допомогою цієї програми ми виявляли егоїстичну/альтруїстичну мотивацію авторів висловлювань. Альтруїстична та егоїстична мотивація виражалася у суб'єктивації чи об'єктивації дій ситуації, коли у якості центрального об'єкта розповіді автори обирали себе чи інших людей. До уваги бралась і мотиваційна спрямованість цілей і завдань, які реалізувалися в процесі діяльності: спрямованість на задоволення бажань та інтересів інших, або зосередженість на власних потребах та мотивах, а також кількість висловлювань які мали питальні і наказові конструкції. Важливе значення надавалося і присутності у розповіді прямих звернень до читачів, адже саме за цим показником визначалася комунікативна орієнтація автора.

Вибірку нашого дослідження склали 74 студенти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, віком від 20 до 23 років, серед яких 51 особа жіночої та 23 особи чоловічої статі.

У 56,7 % текстів, присвячених опису власного життя авторів, переважала егоцентрична мотивація, що виражалася у значній кількості «Я-фраз» та присвійних займенників 1-ої особи однини («Бути собою, зі своїм власним «Я», а не сірою масою», «Я вважаю, що життя треба прожити так, щоб про мене могли згадати тільки хорошим словом», «Усім що маю, я завдячую своїм батькам», «Я народилася в мальовничому містечку», «Коли я думаю яким буде моє життя – часто уявляю картини з улюблених фільмів», «Я живу із своєю сім'єю», «Я дуже задоволений своїм життям», «Я раді кожній миті, бо в них усе життя», «На мою думку, головне в житті – це знайти себе»).

Було встановлено, що 29,8 % висловлювань характеризуються соціоцентричною мотиваційною спрямованістю. У центрі розповіді досліджуваних були батьки, близькі родичі, одногрупники та друзі («Моє життя почалося від мами і тата», «Моє життя - не роздумуючи кажу – це музика та друзі», «Відмінника з мене не вийшло, однак класних друзів я знайшла тут чимало», «Бабуся в той момент вселила мені віру в краще, вона була мудрою жінкою», «Після розлучення батьків відповідальність за сестру на себе взяв я»).

У 12,1 % висловлювань, в яких досліджуваним описували власне життя, переживання та інших людей, у рівній мірі були виражені альтруїстична та егоїстична мотивація («Життя – швидкоплинне, тому я намагаюся провести своє життя так, щоб пам'ятати довго». У 1,4 % досліджуваних в текстах зустрічаються роздуми на тему «Яким має бути життя людини» без відображення власних поглядів та прикладів із

життя, була відсутня яскраво виражена мотивація («Найголовніше в житті – знайти себе», «Найголовніше в житті – це діти»).

Серед досліджуваних текстів ми не виявили таких, які мали б прямі звернення до читачів, тобто була відсутня загальна комунікативна орієнтація авторів. Поодинокі зустрічалися питальні речення «Щоб на старість не питати себе «а чи достойне життя я прожив?», «Чи хотіла б я щось змінити? Звичайно». Речення наказового характеру серед досліджуваних текстів не зустрічалися.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За допомогою аналізу системних досліджень прояву особистісних властивостей у мовленні особистості показано, що мовлення може бути надійним інструментом діагностики особливостей особистості та її властивостей. Зокрема, у тексті, як продукт мовленнєвої діяльності, проявляються особливості мотиваційної сфери мовної особистості, тобто текст може слугувати засобом її діагностики для подальшого розвитку і корекції. Перспективним ми вважаємо вивчення психологічних основ проявів індивідуально-психологічних особливостей в мовленні осіб різних вікових категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власова Л. А. Темперамент и его проявления в лингвистических характеристиках и психологических компонентах речи: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Л.А. Власова. – М., 2007. – 19 с.
2. Денисенко В. Н. Современные психолингвистические методы анализа речевой коммуникации / В. Н. Денисенко, Е. Ю. Чеботарева. – М.: РУДН, 2008. – 258 с.
3. Елгина С. В. Проявление интеллектуальных особенностей личности в речевой деятельности: автореф. дис. ... канд. психол. наук/ С. В. Елгина. – М., 2006. – 18 с.
4. Засєкіна Л. В. Психолінгвістична діагностика : Навч. посібник / Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2008. – 188 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007, – 264 с.
6. Фомина Н. А. Комплексное изучение проявлений личности в речевой деятельности / Н. А. Фомина // Психологічні перспективи. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – Випуск 18. – С. 257-270.
7. Фомина Н. А. Свойства личности и особенности речевой деятельности / Н. А. Фомина. – Рязань : Узорочье, 2002. – 412 с.
8. Чивилева И. В. Личностные характеристики активности и их проявление в речи: автореф. дис. ... канд. психол. наук/ И. В. Чивилева. – М., 2005. – 24 с.

М.А. Кузнєцов, А.В. Поденко, Т.К. Білоусова
*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків*

ПЕРЕЖИВАННЯ ЧАСУ ТА ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТУДЕНТІВ

Серед індивідуально-психологічних особливостей виділяють групи якостей, які можуть конструктивно і деструктивно впливати на функціонування механізмів часової регуляції. Психологічний час особистості можна розглядати як форму психічної адаптації, як один із потужних засобів структурування людського життя. Сприйняття часу особистістю відіграє роль своєрідного показника її вміння вибудовувати адекватні взаємини у суспільстві, розуміти та прогнозувати поведінку інших людей, регулювати власну поведінку.

Становлення узгодженої життєвої перспективи у юнацькому віці є свідченням наявності потенціалу розвитку особистості у майбутньому та виступає основним фактором, від якого залежить подальше життя людини та рівень її соціальної ефективності та успішності. Наприкінці даного вікового періоду повинні бути сформовані цілісні уявлення про часову перспективу, виділена найбільш значуща часова орієнтація, уявлення про час повинні перейти на найбільш високий рівень і наблизитись до абстрактного відображення.

Метою нашого дослідження стало виявлення психологічних особливостей переживання часу у віці пізньої юності (студентство) та пов'язаних з ними особистісних характеристик. Було висунуто припущення, якщо люди по-різному відносяться до часу, переживають час, то вони будуть розрізнятися за психологічними особливостями у сферах адаптації, соціального інтелекту, самоактуалізації, саморегуляції поведінки. Об'єкт нашого дослідження – психологічний час особистості як компонент самосвідомості, а предмет – психологічні особливості переживання часу у віці пізнього юнацтва. Визначалися психологічні особливості переживання часу у пізньому юнацтві, яке було розподілене на декілька напрямків, а саме: 1) виявлення когнітивних та емоційних особливостей при оцінюванні суб'єктивного часу за допомогою методики «Семантичний диференціал часу»; 2) виявлення часової спрямованості людини та «асиметрій індивідуального часу» за допомогою методики «Часові децентрації»; 3) дослідження рівня самоактуалізації особистості відносно психологічного сприйняття часу (шкала «Компетентність у часі» тесту САТ Е. Шострома); 4) дослідження соціального інтелекту за допомогою методики Дж. Гілфорда; 5) вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації та пов'язаних з ними рис за допомогою опитувальника К. Роджерса та Р. Даймонда; 6) діагностика особливостей стилю постановки та досягнення мети за допомогою методики «Стиль саморегуляції поведінки» (автор В.І. Моросанова); 7) виявлення схильності до «відкладання» (прокрастинації) за допомогою методики «Шкала прокрастинації» К. Лейя. Дослідження проводилося на базі ХНПУ імені Г.С. Сковороди у 2013 році. В якості досліджуваних брали участь 50 студентів факультету психології та соціології віком від 19 до 23 років, з яких 48 – жінки та 2 – чоловіки.

Загалом позитивну оцінку минулого надали 72% досліджуваних, з них 42% – середню та 30% – підвищену; 28% надали негативну оцінку, з них 22% – середню та 6% – знижену. Позитивну оцінку сьогодення надали 80% досліджуваних, з них 60% – середню та 20% – підвищену; негативну оцінку надали 20 %, з них 16% – середню та 4% знижену. Позитивну оцінку майбутнього надали 96% опитаних; 4% надали негативну оцінку, з них – по 2% відповідно середню та знижену. Критерій Манна-Уїтні підтвердив, що досліджувані з позитивною оцінкою минулого мають більш високі показники соціально-психологічної адаптації за шкалами самоприйняття та прийняття інших та більш схильні до ескапізму. Також у них більше виражена здатність до програмування своїх дій.

За окремими факторами переживання часу виявлено наступні особливості: здатність до цілісного сприйняття світу та людей, розуміння зв'язку протилежностей, швидкого встановлення глибоких та тісних емоційно насичених контактів з людьми більше виражена у групі з позитивною оцінкою *минулого* за шкалою емоційності. Цінності, які властиві особистості що самоактуалізується, більшою мірою характерні для досліджуваних з позитивною оцінкою відчуття минулого. Соціальний інтелект є вищим у тих, хто більш позитивно оцінює розмір (величину) часу. Показники адаптації та самоприйняття більш виражені у групі з позитивною оцінкою структури часу. Особистості, що більш схильні до ескапізму мають високі позитивні оцінки за шкалами

емоційності, розміру та структури часу. Здатність виділяти значущі умови досягнення цілей, адекватність програм дій планам діяльності, відповідність отримуваних результатів до поставленої мети є більш вираженою у групі з позитивною оцінкою часу за шкалами емоційності та структури. Усвідомлене планування своїх дій більш властиве особам з позитивною оцінкою минулого за шкалами активності та структури. Розвинута та адекватна самооцінка, об'єктивне та адекватне оцінювання результатів своєї діяльності та причин, які призвели до них більше виражені в групі з позитивним ставленням до фактору емоційності часу.

Для особливостей переживання *сьогодення* встановлено, що більш високий рівень контактності мають особи з позитивною оцінкою фактору структури часу; соціальний інтелект більш розвинений в групі з позитивною оцінкою фактору активності часу; підвищений рівень адаптації мають досліджувані, які більш позитивно оцінюють *сьогодення* за фактором структури часу; відчуття емоційної комфортності більш характерно для групи, яка позитивно оцінює відчуття *сьогодення*. Ескапізм властивий особам з підвищеною оцінкою фактору емоційності часу. Особи, які більш позитивно оцінюють активність *сьогодення* більше схильні до гнучкості поведінки. Особи, які надають позитивну загальну оцінку своїм переживанням часу характеризуються більшою контактністю, більш високим рівнем адаптації, емоційної комфортності та інтернальності. Вони мають більш розвинену здатність до моделювання та оцінювання результатів своєї діяльності, більш самостійні у плануванні діяльності та поведінки.

Відносно переживання майбутнього встановлено, що група з позитивною оцінкою свого *майбутнього* переважає за рівнем розвитку соціального інтелекту групи з негативним ставленням; перш за все в позитивній оцінці виділяються фактори активності та розміру (величини) часу. Більш контактними також є ті досліджувані, які позитивно оцінюють активність та структуру майбутнього. Цікавим є той факт, в групі з позитивною оцінкою за фактором емоційності підвищеною являється пізнавальна активність. Ті, що добре відчують структуру часу мають більш розвинену здатність до планування своєї діяльності. Фактор емоційності, якщо він є дуже підвищеним може виявлятися у схильності до ескапізму.

Існує статистично значущий зв'язок між рівнем *прокрастинації* та часовими децентраціями, а саме: з підсиленням центрованості у минулому підвищується рівень прокрастинації, з підвищенням центрованості у *сьогоденні* рівень прокрастинації знижується. Таким чином, адекватне відчуття і переживання часу сприяє здатності до ефективного використання часу, планування своєї діяльності, успішної самоорганізації.

Звертає увагу показник підвищення прокрастинації з підвищенням рівня соціального інтелекту, що дає підстави передбачити що з розвитком здатності до ефективної міжособистісної взаємодії, до правильного розуміння та прогнозування поведінки людей, до успішної соціальної адаптації, підвищується вміння планувати діяльність, відповідальність та вміння правильно встановлювати пріоритети. З підвищенням здатності індивіда спонтанно та безпосередньо висловлювати свої почуття, впливу власних почуттів на поведінку, можливості використання не розрахованого заздалегідь способу поведінки підвищується рівень прокрастинації, тобто зростає вірогідність того, що важливі справи можуть бути відкладені у своєму виконанні на невизначений термін. Також з підвищенням рівня прокрастинації ми спостерігаємо зниження рівня сформованості регуляторної гнучкості та автономності.

Враховуючи отримані результати, ми маємо можливість стверджувати, що рівень прокрастинації, що не перевищує середній, має позитивне значення для самоактуалізації та адаптації особистості, виступає складовим компонентом

саморегуляції поведінки. В свою чергу, високий рівень прокрастинації, свідчить про наявність психологічних проблем у розвитку особистості у студентському віці.

А.І. Кузнєцов

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків*

ТРИВОГА СТУДЕНТІВ У СИТУАЦІЇ ІСПИТУ І ФОРМИ ОПАНУВАННЯ НЕЮ

Проблемою тривожності цікавляться і завжди будуть цікавитися психологи та психотерапевти. Під впливом тривожності людина не може раціонально мислити, не розуміючи, що з нею коїться, а це заважає позитивному росту та гармонічному розвитку особистості. Тривожність служить причиною порушення у поведінці, не дає адекватно реагувати у ситуації, яка потребує ефективного способу дії, за допомогою якого людина може використати опановану поведінку стосовно хвилювання, невпевненості та інших проявів емоційної нестійкості.

Тривога у навчанні – це широке поняття, яке включає в себе різні аспекти стійкого емоційного неблагополуччя. Вона проявляється у хвилюванні, занепокоєнні у навчальних ситуаціях у групі, в очікуванні поганого ставлення до себе, негативної оцінки з боку педагогів, однолітків. Дитина постійно відчуває власну неадекватність, неповноцінність, невпевненість в правильності своєї поведінки, своїх рішень. В цілому, тривога є результатом взаємодії особистості з ситуацією.

Почуття тривоги в студентському віці також не можливо уникнути, оскільки пізнання завжди супроводжується тривожністю. Пізнання – це завжди відкриття чогось нового, а все нове завжди приховує в собі хвилюючу людину невизначеність. Усунути цю тривогу, по суті, означає нівелювати всі труднощі пізнання, які є необхідною умовою успішності освоєння знаннями. Оптимальне навчання у ВНЗ можливе тільки за умови більш, або менш систематичного переживання тривоги щодо подій університетського життя. Але інтенсивність даного переживання не повинна перебільшувати індивідуальної для кожного студента “критичної точки”, після якої воно починає робити дезорганізуючий, а не мобілізуючий вплив. Саме інтенсивне, дезорганізуюче навчальну діяльність, переживання тривоги розглядається як системна ознака навчальної дезорганізації.

Факторами ризику виникнення тривоги студентів є: 1) навчальні навантаження, 2) неспроможність студентів справитися із навчальною програмою, 3) неадекватне очікування з боку батьків, 4) несприятливі відношення з викладачами, 5) оціночно-екзаменаційні ситуації, 6) порушення взаємовідношень у групі, або несприйняття колективом, 7) цикли навчального життя (неоптимальне чергування праці та відпочинку) та ін.

Копінг, або опановуючу поведінку розуміють як індивідуальний спосіб взаємодії особистості з важкою, кризовою, стресовою ситуацією. Це є різновид соціальної поведінки людини, який допомагає оволодіти, розв’язати або пом’якшити, звикнути, або уникнути вимог, які пред’являє людині важка життєва ситуація. Механізм опанування людина використовує свідомо та цілеспрямовано. Становлення стилю опановуючої поведінки приходить на підлітковий час. У студентському віці переважають такі форми опановуючої поведінки, як соціальна підтримка, когнітивна, інструментальна, емоційна та матеріальна допомога, щоб уникнути тривожності у навчальній діяльності. Зазначимо, що головна роль соціальної підтримки посилюється по мірі збільшення стресу. Не менш важливою є і соціальна підтримка. Не треба забувати і про те, що у студентському віці також активно продовжується процес

навчання способам психологічного подолання важких ситуацій у навчальній діяльності при спільній діяльності з однолітками. В даному випадку проявляється соціальна відповідальність, здібність до співчуття, автономність, ввічливість, вміння конструктивно розв'язувати конфлікти.

Об'єктом нашого емпіричного дослідження була тривожність студентів, яка виникає у навчальній діяльності, а предметом – взаємозв'язок між тривожністю та стратегією опановуючої поведінки студентів у ситуації передекзаменаційного стресу. Мета дослідження – визначення закономірностей прояву тривожності та форм опановуючої поведінки в ситуації стресу, що переживається студентами перед іспитом.

Використовувались наступні методики: шкала ситуативної та особистісної тривожності Спілбергера-Ханіна, опитувальник «Тривожність у студентів», копінг-поведінка в стресових ситуаціях (С. Норман, Д.Ф. Ендлер, Д.А. Джеймс, М.І. Паркер, адаптований варіант Т.А. Крюкової). При обробці результатів був здійснений кореляційний аналіз (обчислення коефіцієнтів кореляції r Пірсона). У дослідженні брали участь студенти факультету психології та соціології ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 56 осіб; із них 52 дівчини і 4 юнаки. Вік досліджуваних становить 18-22 роки. Усі досліджувані були продіагностовані незадовго до початку складного іспиту.

В результаті нами були отримані високі показники тривожності у більшості студентів. А це свідчить про наявність у них схильності до стресів. Саме така молодь завжди буде тривожитися у складних життєвих ситуаціях. Але є студенти, в яких виявлені низькі показники. В даному випадку можливо говорити, про стійкість особистості у будь-якій життєвій ситуації. Вона буде оптимістично ставитися до свого життя, не звертаючи уваги на складнощі, які існують на життєвому шляху. На таку людину стрес не впливає і не заважає насолоджуватися життям. Відмітимо цікавий випадок, коли отриманий результат близький до нуля. Це, в свою чергу говорить про менш помітну обстановку реагування на іспиті. Отже для студентів як представників молоді початку нового століття існує суттєва загроза, яка заважає їх існуванню, викликає у них тривогу, непокоїть їх. Ця загроза – іспити.

Таблиця 1

Кореляція показників тривожності студентів з тенденцією використовувати різні види опанування зі стресом

Показники тривожності	Стратегії опанування зі стресом				
	Орієнтація на проблему	Емоції	Уникнення	Відволікання	Соціальне відволікання
Ситуативна тривожність (за Спілбергером-Ханінім)	0,21	0,31*	-0,19	-0,15	-0,19
Особистісна тривожність (за Спілбергером-Ханінім)	0,23	0,59*	-0,09	-0,13	-0,13
Тривожність у студентів	0,20	0,48*	-0,08	-0,02	-0,06

Примітка: «» – $p < 0,005$.*

З таблиці 1 гарно видно, що роблять тривожні студенти на відміну від нетривожних, коли намагаються опанувати зі стресовою ситуацією перед іспитом. Вони “йдуть в емоції”. Замість того, що б уникати думки, які тривожать, або відволіктися на яку-небудь діяльність (або спілкування), вони переживають, зосереджуються на своїх емоціях.

Всі три коефіцієнта кореляції показників тривожності із тенденцією емоційного опанування зі стресом виявилися прямими та значимими. Причому, особистісна тривожність корелює з емоційними опануванням дуже тісно – на рівні $p < 0,001$, а показник тесту “Тривожність студентів” – на рівні $p < 0,005$.

Знайдена сильна тенденція до тісного зв'язку показників тривожності з найбільш конструктивним способом опанування зі стресом – направленистю на розв'язання задачі. Однак ці коефіцієнти кореляції не досягають рівня значимості.

Отже для подолання тривожних переживань у передекзаменаційній ситуації студентам необхідно володіти більш конструктивними стратегіями опанування зі стресом.

А.М. Лазько

Луцький базовий медичний коледж, м.Луцьк

ПРОБЛЕМНІСТЬ ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

Феномен перфекціонізму в останні десятиліття знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників (С. Блат, К. Отто, Г. Флетт, Р. Фрост, Д. Хамачек, М. Холендер, П. Хьюїтт, Н. Гаранян, С. Єніколопов, А. Холмогорова, Т. Юдєєва та ін.). Проблема перфекціонізму еволюціонувала від розгляду його як одномірного конструкту (прагнення до встановлення високих стандартів діяльності), до розуміння цього явища як інтегральної багатомірної стильової характеристики психічної діяльності особистості, яка відносно стабільно проявляється в системних характеристиках психічної діяльності, структурі особистісної організації суб'єкта і може бути одним із факторів розвитку тривожних і депресивних розладів.

Аналіз досліджень вказаного психологічного конструкту дозволяє виділити такі основні напрями його вивчення: визначення психологічної структури та визначення форм перфекціонізму; розробка діагностичного інструментарію для визначення різних форм та параметрів перфекціонізму; емпіричні дослідження взаємозв'язку перфекціонізму з дезадаптивними формами поведінки (у тому числі з розладами афективного спектру); емпіричне вивчення зв'язку перфекціонізму (зокрема, високих особистісних стандартів) з академічною успішністю, моральною обдарованістю тощо.

На сьогодні серед науковців ведуться дискусії щодо дихотомічності структури перфекціонізму. Зокрема, термінологічно виділяють нормальний та невротичний (Д. Хамачек), здоровий та нездоровий (Л. Террі-Шорт, Г. Оуенс, П. Слейд), активний та пасивний (Р. Лунд-Стівенсон, К. Херне), позитивний та негативний перфекціонізм (П. Слейд, М. Дьюї), позитивне прагнення (Р. Фрост, Р. Хайнберг). Окрім того, у низці кластерних аналітичних досліджень виділено три кластери перфекціонізму: адаптивний, дезадаптивний, відсутність перфекціонізму (неперфекціонізм).

Узагальнюючи змістові характеристики вказаних форм перфекціонізму зауважимо, що адаптивна та неадаптивна форми його вияву відрізняються за: мотиваційною складовою діяльності (мотивація досягнення успіху чи прагнення уникнути невдачі); рівнем домагань (адекватно високий або неадекватно завищений); здатністю оцінювати реальність (реалістичність чи нереалістичність стандартів);

емоційними станами (здатність отримувати задоволення від результатів діяльності, надія на успіх чи симптоми депресії, тривоги, страх невдачі, інтенсивний щоденний стрес); копінг-стратегіями (активні копінг-стратегії або прокрастинація та соціальне уникнення).

Аналіз експериментальних досліджень перфекціонізму засвідчує, що на сьогодні найчастіше у психологічних дослідженнях застосовуються дві шкали перфекціонізму представників когнітивно-біхевіорального напрямку: MPS-N канадських авторів (П. Хьюїтт, Г. Флетт) та MPS-F британських вчених (Р. Фрост, П. Мартен, К. Лагарт, Р. Розенблат). Разом з тим існує полеміка в наукових колах щодо окремих підшкал опитувальника Р. Фроста, зокрема щодо підшкал «батьківські очікування» та «батьківський критицизм». На думку Р. Шафран, В. Манзель, вони більше нагадують ретроспективні звіти, які не з'ясовують, чи є індивід перфекціоністом у даний час. Вчені вважають, що найближчою до класичної концепції перфекціонізму є підшкала Я-адресованого перфекціонізму (П. Хьюїтт, Г. Флетт), особистісні стандарти та стурбованість помилками (Р. Фрост, П. Мартен).

Аналізуючи наслідки перфекціонізму для психічного здоров'я особистості варто зауважити, що саме дисфункціональний перфекціонізм асоціюється з психопатологією. У дослідженнях російських вчених (Н. Гаранян, А. Холмогорова, Т. Юдєєва) він розглядається як фактор патогенезу психічних розладів. Спосіб життя, пов'язаний зі встановленням нереалістично високих стандартів у різних сферах життєдіяльності, неадекватною установкою на досягнення досконалості часто пов'язаний з тривалим психічним напруженням. Екстремальне функціонування організму на межі психічних та фізичних можливостей призводить до психофізичної астенизації, на фоні якої можуть сформуватися емоційні порушення тривожно-депресивного плану та соматоформні розлади. Разом з тим є незначна кількість досліджень, у яких розкрито позитивні характеристики перфекціонізму (його конструктивні прояви). Зокрема, у дослідженні К. Дебровського та К. Пісчовського виявлено зв'язок перфекціонізму з «моральною обдарованістю» і описано такі позитивні його аспекти: самостійність в етичних судженнях, нонконформізм, відповідальність, альтруїзм. П. Хьюїттом та Г. Флеттом встановлений зв'язок високих особистісних стандартів з академічною успішністю. І. Грачова, вивчаючи рівень перфекціонізму та зміст ідеалів особистості підлітків, робить висновок, що найбільш продумані, складні та відрефлексовані уявлення про ідеал у осіб з високим рівнем перфекціонізму.

Дослідники П. Хьюїтт та Г. Флетт зосередили свою увагу на інтерперсональних аспектах перфекціонізму. На початку досліджень автори виділили чотири параметри перфекціонізму: Я-адресований перфекціонізм, перфекціонізм, адресований до інших, соціально приписуваний, адресований до світу. У шкалу MPS-N увійшло три субшкали (відповідно до трьох перших параметрів) за винятком перфекціонізму адресованого до світу.

Дослідження перфекціонізму за методикою MPS-N проводилося у 2013 році на базі Луцького базового медичного коледжу. Вибірка налічувала 50 студентів IV-го курсу спеціальності «Сестринська справа». Гетерогенну вибірку склало 2 особи чоловічої статі та 48 осіб жіночої статі віком від 18-ти до 21-го року. Дослідження перфекціонізму виявило, що високий рівень розвитку Я-адресованого перфекціонізму притаманний 16 % студентів, середній – 50 %, низький – 34 %. Автори діагностичної методики визначають Я-адресований перфекціонізм як широкий особистісний стиль, у якому існують афективні, поведінкові та мотиваційні компоненти. Зрозуміло, що адекватний Я-адресований перфекціонізм може містити адаптивний потенціал, однак надмірно високі (нереалістичні) вимоги до себе у взаємодії з життєвими подіями

можуть призвести до хронічного дискомфорту, високого ризику психічних розладів, зниження продуктивності діяльності. Високий рівень перфекціонізму, орієнтованого на інших, продемонструвало 11% студентів, середній – 59 %, низький – 30 %. Даний параметр перфекціонізму відображає схильність приписувати значимим людям нереалістично високі стандарти. Фактично це очікування досконалості від інших. Адресований до інших перфекціонізм визначається як інтерпсихічний параметр перфекціонізму.

Соціально приписуваний перфекціонізм високого рівня притаманний 10 % досліджуваних, середній рівень – 69 %, низький – 21% . Автори методики визначають даний параметр перфекціонізму як потребу відповідати стандартам та очікуванням значимих інших людей. Інші особистості сприймаються індивідом як такі, що ставлять перед ним високі вимоги, стандарти та строго оцінюють і здійснюють вплив на індивіда з метою змусити його бути досконалим. Надмірно високі стандарти сприймаються такими, що нав'язані ззовні, тому переживаються як неконтрольовані. Це призводить до відчуття неуспіху, тривоги, переживання безпорадності, почуттів, характерних для депресивного афекту. Загалом на основі аналізу композитної оцінки у 10 % студентів діагностовано високий рівень перфекціонізму, у 64% – середній, у 26% – низький.

Аналіз підходів до дослідження перфекціонізму засвідчує, що структура перфекціонізму, класифікація його форм потребує уточнення. Вважаємо, що перфекціонізм у його конструктивних проявах, які базуються на реалістичних високих стандартах діяльності, значній активності, можливості отримувати моральне задоволення від процесу діяльності, прагненні до успіху та визнання, є позитивним явищем і складовою життєвого та професійного успіху. Розробка єдиного вітчизняного психологічного інструментарію для визначення видів та рівнів перфекціонізму (зі встановленням чіткої межі визначення критеріїв та показників переходу конструктивного перфекціонізму в його деструктивні неадаптивні форми) значно полегшить процес осмислення цього явища.

И.Н. Лукашенко

*Харьковский национальный университет
им. В.Н. Каразина, г. Харьков*

РЕАЛИЗАЦИЯ СПОСОБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА – ВАЖНАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛНОЦЕННОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Использование всего потенциала своих возможностей и способностей, самореализация, саморазвитие, самоактуализация, самоактуализирующееся творчество в работе, любви, жизни; профессиональная увлеченность любимым делом, ориентация на задачу, на дело – важные условия полноценного функционирования человека в обществе.

Для удовлетворения потребности человека в творчестве чрезвычайно актуальной является проблема выявления и развития его способностей.

Принцип деятельности в советской психологии был выдвинут в противовес «буржуазному» представлению о «наследованности и врожденности» способностей, в деятельности «преобразовывались врожденные задатки».

Сторонник общепсихологического подхода к способностям С.Л. Рубинштейн, 1959, утверждал, что способности – это закрепленная система обобщенных психических деятельностей.

Б.М. Теплов, сторонник личностно-деятельностного подхода к способностям, возражает против приписывания к способностям любого свойства личности. Способность – личностное свойство, влияющее на эффективность деятельности.

По Е.П. Дружинину, способностям – обучаемости, интеллекту, креативности – соответствуют различные виды мотивации – познавательная, адаптивная, мотивация достижений и самоактуализации, творческая мотивация.

Сторонник функционально-генетического подхода к способностям В.Д. Шадриков, 1982, 1983, 1996 гг., рассматривает структуру способностей с позиции функции и функциональной системы, а возникновение (генезис) способностей – с точки зрения генетической теории. Способности связаны не с личностными особенностями, а с функциональными системами.

Способности – это функции – перцептивные, аттенционные, мнемические, интеллектуальные, двигательные. Способности – различия между людьми в степени выраженности, степени проявления качественных сторон функции у разных людей. Они характеризуют продуктивность функциональных систем, реализующих психический процесс – восприятие, память, мышление и т.д. (Шадриков В.Д., 1982-1998).

Правильнее говорить о большей или меньшей степени выраженности способности (высокой-низкой), а не об ее отсутствии.

Люди со слабовыраженными способностями при их качественной (сравнительной) оценке называются неспособными, т.е. не обладающими возможностями добиться в чем-то высокого результата.

По Г. Айзенку, 1972, интеллектуальные способности врожденные, но и развиваемы в определенной степени. Влияние среды на проявление интеллектуальных способностей ограничено. Умственные способности приемышей соответствуют умственным способностям родивших их людей, а не усыновивших.

Внутрипарное исследование специальных способностей монозиготных близнецов показало высокую корреляцию успешности в усвоении языка – 0,81, вербальной понятливости – 0,78, всех способностей – 0,74. Поэтому для обучения иностранным языкам немаловажным является выявление лингвистических способностей будущих студентов, а не только уровня их обученности.

Признание врожденности и генетической обусловленности способностей позволяет утверждать, что они существуют до деятельности. Человек от рождения – носитель не только задатков, но и способностей.

В пользу врожденности способностей свидетельствует тот факт, что при одинаковом для разных людей упражнении все равно остаются различия между ними в максимальном проявлении тех или иных функций. По Е.П. Дружинину, 1999, потолок достижения у них разный, с чем полностью согласна автор тезисов.

Человек, занимающийся деятельностью, к которой он способен, может подняться до самого высокого уровня развития своих способностей и развить способности своих учеников до творческого уровня.

Условия развития способностей, в частности лингвистических: решение системы учебных задач для углубления и расширения знаний; системная презентация материала в виде обобщенной модели его структурных отношений и существенных признаков для формирования лингвистических понятий, действий и умений; выделение и описание лингвистических операций и обобщенных приемов, формирование системы лингвистических действий; обучение самостоятельному формированию обобщенных способов действий с языковым материалом; высокая интеллектуальная активность студентов в процессе решения проблемных заданий.

Задача общества – создать условия для полной реализации всех способностей человека, как одной из важнейших психологических характеристик его полноценного функционирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дружинин Е.П. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999.
2. Лукашенко И.Н. Вероятностное прогнозирование как компонент лингвистических способностей. Мат-ли ІУ Міжнародної наукової конференції «Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи» 25-26 апреля 2013 г. Академія дизайну, с.238-242.
3. Купер К.. Индивидуальные различия / Пер. с англ. Т.М. Марютиной под. ред. И.В. Равич-Щербо. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 527 с.

Л.І. Магдисюк

*Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ВИХОДУ НА ПЕНСІЮ

Постановка проблеми. Одним з найбільш змінних моментів особистості на життєвому шляху, що тягне за собою різкі зміни в умовах і способі її життя, є вихід на пенсію. Припинення професійної діяльності у період пізньої зрілості призводить до того, що людина опиняється на узбіччі суспільного життя.

Актуальність даної проблеми, а саме готовність особистості пізньої зрілості до виходу на пенсію, є важливою і потребує конкретного вивчення. Старіння українського населення (майже третина складається з людей перед пенсійного та пенсійного віку). З 1 жовтня 2011 року збільшився пенсійний вік в Україні: жінки – 60 років, чоловіки – 65 років. У Пенсійному фонді у містах і районах Волинської області перебувають на обліку 275529 пенсіонерів, з них за віком – 207350, за вислугу років – 3869.

Постановка завдання: здійснити теоретичний аналіз феномену «психологічна готовність» до виходу на пенсію та конструювання концептуальної моделі осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною думкою психології в дослідженні готовності до виходу на пенсію є врахування індивідуальних відмінностей людини в період пізньої зрілості.

Дослідженнями розвитку особистості у різні вікові періоди займався видатний психолог Е. Еріксон. Він у своїй книзі “Дитинство і суспільство” розділив життя людини на вісім стадій психосоціального розвитку [9,с.219].

М. Ванг провів ряд емпіричних досліджень, результати яких засвідчують, що після виходу на пенсію життя людини змінюється нерівномірно [4,с.288].

На думку Н. Паніної, важливим у формуванні психологічної готовності до виходу на пенсію є процес соціальної адаптації [3].

Дослідження пенсійної зрілості у психології представлені у працях вітчизняних вчених. Н. Чепелева вводить поняття індексу пенсійної зрілості. Чим вищий індекс пенсійної зрілості, тим швидше та краще особистість адаптується до статусу пенсіонера [10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійна зрілість – новоутворення психіки людини, що виявляється в позитивному сприйнятті перспективи виходу на пенсію, готовності до завершення професійного циклу.

Для визначення віку особистості використовують поняття “хронологічний”, “біологічний вік”, “соціальний вік”, “психологічний вік”. Вік – етап розвитку людини, що характеризується специфічними для нього закономірностями формування організму і особистості [6,с.23].

Можливо виділити декілька факторів, від яких залежить вміння людини приймати нову роль, роль пенсіонера: фізичне здоров'я; економічне становище; пільги; соціальне та сімейне становище; житлові умови; освіта, зміст діяльності; правильний вибір занять і раціональна їх організація.

Моделювання - заміна реального об'єкта вивчення об'єктом-замінником (моделлю), який містить у собі риси, зв'язки, відношення досліджуваного об'єкта [8,с.63].

Проаналізуємо детальніше кожний компонент психологічної готовності.

Когнітивний компонент психологічної готовності особистості пізньої зрілості полягає у необхідності людини отримувати необхідні знання, вмінні мобілізувати свої знання та досвід, визначати способи виходу з депресивних станів, конфліктних та кризових ситуацій (рис.1.1)

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності виконує функцію покращання навичок психічної саморегуляції, самоконтролю, тобто приводить важливі якості особистості до готовності діяти ефективно у взаємодії з суспільством, оточуючими (рис. 1.1)

Мотиваційний компонент психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію полягає у спрямованості особистості до позитивного сприйняття навколишнього середовища, свого майбутнього, усвідомлення власної значущості, зростання вагомості пізнавальних мотивів, цінностей, інтересів, вироблення стійких установок (рис.1.1)

Конативний компонент психологічної готовності спрямовує особистість до певної поведінки. Спорт, хобі та активний відпочинок сприяють психологічній готовності особистості до виходу на пенсію (рис. 1.1)

Вказані вище структурні компоненти психологічної готовності осіб пізньої зрілості до виходу на пенсію тісно переплетені між собою і цілісно забезпечують ефективність безболісного припинення професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Вивчаючи проблеми психологічної готовності до виходу на пенсію особистості пізньої зрілості до її виходу на пенсію, ми дійшли наступних висновків: готовність особистості пізньої зрілості до виходу на пенсію слід розглядати як державну соціальну проблему, як головну умову благополучної старості; важливий внесок у формування психологічної готовності здійснює позитивна і амбівалентна інтерпретація життєвого досвіду.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Засєкіна Л. В. Психологічна готовність особистості до пенсії в період пізньої зрілості: психолінгвістичний вимір / Л. В. Засєкіна // Психологічні перспективи. – Луцьк : РВВ « Вежа» Волин. нац. у-ту ім. Лесі українки, 2012. – Вип. 20. – С. 286-292.

2. Самыгин С. И. Возрастная психология для студентов / С. И. Самыгин , Т. Г. Никуленко, С. А. Сущенко.– Ростов н/Д : Феникс. 2010. – 220 с.

3. Скрипченко О. В. Загальна психологія : Навч. посібник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднічук – К.: А.П.Н., 1999. – 463 с.

4. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл , Д. Зиглер. – СПб.: Питер. 1999. – 608 с.

5.Чепелева Н. В. Проблемы психологической герменевтики / Н. В. Чепелева. – К. : Изд-во нац. пед. ун-та им. Н.П. Драгоманова, 2009. – 382 с.

ПРОЯВЛЕНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У ПОДРОСТКОВ С ПСИХОСОМАТИЧЕСКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ

В современных условиях наиважнейшей задачей является сохранение высочайшей ценности человеческой жизни – сохранение психосоматического здоровья. Возникла реальная необходимость исследования не только болезни, но и ее влияния на морально-этическую сферу личности школьников.

С точки зрения психолого-педагогического воздействия, подростковый возраст наиболее акцептабелен, т. к. именно в этом возрасте происходит зарождение способности и готовности брать на себя ответственность за участие в происходящих событиях, анализировать свою роль в ситуациях социального взаимодействия, что связано с формированием внутреннего локуса контроля. Применяя адекватные психолого-педагогические технологии, можно стимулировать, корректировать становление и развитие ответственности, в том числе и ответственности за свое здоровье.

Проблема психологии соматической болезни была признана давно. Она изучалась психологами, медиками, психофизиологами (М.Я. Мудров (1820), Г.И. Россолимо (1906), Г.А. Захарьин (1909), Р.А. Лурия (1944), С.П. Боткин (1950), Л.Л. Рохлин (1957) и др.). Рассматривалась она в двух аспектах: во-первых, с точки зрения влияния психических факторов на соматическую сферу человека и, во-вторых, - влияния соматических факторов на психику больного [1].

Сегодня с уверенностью можно говорить о том, что душевные силы человека, изменение его убеждений о собственной болезни, осознание собственной ответственности за возникновение болезни могут быть использованы в преодолении, активном противостоянии и полном выздоровлении не только от соматических заболеваний, но и от многих других заболеваний.

В настоящее время наблюдается заметное увеличение числа исследований, посвященных изучению психологических аспектов ответственности в контексте общечеловеческих, национальных, профессиональных, морально-этических проблем украинскими учеными (Г.А. Балл, А.Ф. Бондаренко, Ф.Е. Василюк, В.Г. Панок, Э.А. Помыткин, В.В. Рыбак, М.В. Савчин, В.А. Семиченко, Н.А. Чепелева и т.п.) и русскими (А.Г. Абрамова, Л. И. Дементий, Д.А. Леонтьев, К. Муздыбаев, А.А. Реан, В.Д. Шадриков) и др. В то же время, практический аспект проблемы остается недостаточно разработанным.

Цель исследования - изучение проявления ответственности у подростков с психосоматическими заболеваниями.

Некоторые психотерапевты все более склонны считать, что концепция принятия ответственности терапевтически должна быть предписываема любому соматическому больному, даже при запущенном заболевании. Можно смело утверждать: человек вполне ответственен за свои болезни, включая самые серьезные. Принятие ответственности ведет человека к душевной целостности, к внутреннему росту и к личностной глубине.

Медиками и психологами замечено, что избегание ответственности способствует душевному, психическому и соматическому нездоровью человека. Люди, убежденные в отсутствии своей ответственности за происходящее с ними, несут по жизни тяжелый

груз душевных страданий. Ввиду избегания переживаний, тревоги, сопутствующих осознанию ответственности, у них развивается фатализм, уныние, тревожность, отсутствие всякого интереса к жизни. Расстройства пищеварения, нарушения сердечно-сосудистой деятельности, головные боли — самые распространенные органические проявления безответственного поведения.

Нашу выборку составили 50 подростков возрастом 12-14 лет (соответственно 19 и 31 мальчиков и девочек), которые находились на санаторно-курортном лечении в подростковом реабилитационном центре для детей (санаторий «Донбасс» г. Славянска). Медицинский диагноз испытуемых: вегетососудистая дистония, болезни желудочно-кишечного тракта, сердечно-сосудистые заболевания и др. Наряду с медицинской реабилитацией, которая осуществлялась с применением активных курортных факторов (лечебная грязь, минеральная вода и др.) и современных высокоэффективных технологий, осуществлялась и психолого-педагогическая работа, одним из важнейших направлений которой являлась психологическая поддержка детей.

Проведенное нами экспериментальное исследование установило, что девочки имеют более высокие показатели проявления высокого уровня морально-этической ответственности. Это объясняется тем, что девочки в большей мере осознают свой долг перед другими, умеют оценивать свои поступки и согласовывать их с обязанностями перед людьми, коллективом, обществом в целом. Больше половины исследуемых считают себя ответственными. В целом удовлетворены своими отношениями с родителями (но при этом родители не всегда хорошо относятся друг к другу), ощущают зависимость от группы. Некоторая часть соматически больных подростков недооценивает себя, считая себя недостаточно ответственным человеком.

У большинства исследуемых подростков высокий уровень притязаний и самооценки. При этом нужно добавить, что и самооценка, и уровень притязаний у испытуемых являются согласованными. Полученные данные свидетельствуют об оптимистическом представлении, о своих возможностях, что является важным фактором личностного развития. А вот отношение к болезни является не совсем правильным: у подростков в большей мере выявлены типы отношения к болезни: неврастеничный, тревожный, эргопатичный, и в меньшей мере - гармоничный.

Нами разработана коррекционная программа, которая позволяет развивать ответственность у подростков.

Вывод и перспективы дальнейших исследований. Теоретическое и экспериментальное исследование позволяет утверждать, что для полноценного развития личности, как субъекта жизнедеятельности, необходимо создавать социально-психологические условия для становления у детей автономной ответственности, как важнейшей черты человека-творца и властителя своей судьбы. Эти условия должны обеспечивать, прежде всего, проявление самостоятельности, критичности взрослеющей личности, широких возможностей проявления собственной индивидуальности, выбора вариантов поведения и форм самоутверждения и самореализации. В дальнейшем планируется исследование целенаправленного психолого-педагогического влияния на формирование и развитие личностных новообразований, которые способствуют развитию ответственности подростков за свое собственное здоровье.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей / Д.Н. Исаев. — СПб. : Речь — 2000. — 512 с.
2. Ковалев В.В. Личность и ее нарушения при соматической болезни / В.В. Ковалев // Роль психического фактора в происхождении, течении и лечении

соматических болезней. — М., 1972.

3. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: Дис ... д-ра психол. наук:19.00.07/ АПН України, Ін-т педагогіки і психології професійної освіти. - К., 1997.- 410 с.

Х.О. Матвієнко

Харківський університет внутрішніх справ, м. Харків

ЖИТТЕЗДАТНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Поняття "життєздатність" (resilience) перекладається, як гнучкість, еластичність, пружність, стійкість (до зовнішніх подразників) і як здатність швидко відновлювати здоровий стан душі та тіла.

З самого початку цей термін використовувався лише в техніці та прикладних науках. Вперше в психологію поняття "життєздатність" ввів російський психолог Б.Г. Ананьєв у 1968 р., він розглядав це поняття, як основний потенціал розвитку. Феномен "життєздатність" в сучасній науці досліджується в широкому міждисциплінарному контексті. Це поняття використовується в різних галузях наук: в історичній науці - А.С. Ахієзер, А.П. Назаретян, А. Тойнбі (Ахієзер, 1996; Назаретян, 1999; Тойнбі, 1991), в педагогіці - (Льїнський, 2001), у біології - роботи І.І. Шмальгаузена, 1939), у філософії - К. Поппер, Е. Дюркгейм (цит. по Сироткіна, 2000), О.С. Разумовський, М.Ю. Хазов (Разумовський, Хазов, 1998).

Упродовж сорока років на острові Каун (Гавайські острови, 1950-1980 рр.) (Werner, 1993), проводилося спостереження за 697 випробовуваними. В ході лонгитюдного дослідження були виділені чинники ризику, до яких віднесли бідність, перинатальний стрес і батьківську психопатологію або дисгармонію. Велика частина учасників з низьким ризиком, ставали компетентними, упевненими в собі, дбайливими дорослими. З числа групи високого ризику до 18 років приблизно 2/3 юнаків і дівчат не були адаптованими до життя, вони мали судимість, психічні або подружні проблеми або були в розлученні.

Можна виділити те, що одна третина цієї групи виросли компетентними, упевненими в собі молодими людьми, із здатністю "добре працювати, красиво кохати". У подальшому житті до 40 літнього віку, ця частина випробовуваних залишалися успішними по життю: вони жили в міцному шлюбі, мали хороші відносини із своїми дітьми, працювали. Внаслідок проведеного дослідження авторами були виділені три групи захисних чинників : 1 - Людина, як мінімум повинна мати середній інтелект і особистісні якості, які викликають позитивні реакції з боку близьких і інших дорослих, наприклад товариський характер, розсудливість; 2 - Людина повинна мати теплі відносини з людьми, які замінювали батьків, наприклад з дідусями і бабусями або із старшими сиблінгами, які спонукали б дитину до довіри людям, до ініціативи і незалежності; 3 - Зовнішня система підтримки, наприклад молодіжна група, школа або релігійні співтовариства (Werner, 1993).

На даний момент в дослідженнях життєздатності існує велика кількість визначень цього поняття. "Життєздатність - це здатність людини або соціальної системи будувати нормальне, повноцінне життя в скрутних умовах" (Ваништендаль, 1998). Поняття «життєздатність», як здатність людини управляти прийнятними способами ресурсами власного здоров'я і соціального, використовувати для цього сім'ю, соціум і культуру, визначив М. Унгар (Ungar, 2005).

Отже, з вище написаного, можна зробити наступні висновки, що життєздатність - це індивідуальна здатність людини до соціальної адаптації та саморегуляції, що є механізмом управління власними ресурсами: емоційної, мотиваційно-вольової, когнітивної сферою, в контексті соціальних, культурних норм і умов середовища. Така властивість суб'єкта, як життєздатність, не є стабільною властивістю. Вона може змінюватися залежно від стресових ситуацій, її контексту та інших факторів, які визначаються як фактори ризику та захисні фактори. Життєздатність може змінюватися з часом і в різних умовах, так індивід в одній ситуації, що є для нього стресором, може бути життєздатний, але при цьому нестійкий до інших стресорів. (Luthar, Cicchetti, 2000). Життєздатність не є тільки вродженою якістю або тільки продуктом навколишнього середовища. Наявність вроджених якостей і вплив середовища можна розділити лише умовно. На думку С. Ваніштендаля, життєздатність може перебувати в латентному стані, але в силу різних подій, що відбуваються в житті індивіда, його здатність чинити опір руйнуванню і будувати своє життя всупереч труднощам може «перейти в активну фазу» і навіть посилитися. Результатом такого процесу є позитивний розвиток у важкій життєвій ситуації (Ваніштендаль, 1998).

У вітчизняній психології проблема життєздатності тільки почала вивчатися, але глибоко вивчені такі близькі до «життєздатності» поняття, як: адаптація і психічна регуляція індивіда (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, Б.Ф. Ломов, А.В. Брушлінський, В.А. Бодров, В.І. Медведєв, Л.І. Анциферова, Д.Н. Завалішина, В.А. Барабанщиків, О.А. Конопкін, В.І. Моросанова, Л.Г. Дика, Ф.Б. Березін та ін.); саморегуляція психічного стану (Л.Г. Дика, Є.П. Ільїн, В.І. Моросанова, Р.Р. Сагієв, В.І. Різв'яний та ін.); стилі та стратегії опановуючої поведінки, ресурси (Л.І. Анциферова, С.К. Нартова-Бочавер, Р.М. Грановська, І.М. Нікольська, А.В. Махнач, Т.Л. Крюкова, Н.А. Сирота, В.М. Ялтонський та ін.). В останні роки плідно розробляється концепція контролю поведінки (Сергієнко, Г.Віленська, Ю.В. Ковальова та ін.) і життєстійкості (Д.А. Леонтєв, С. Богомаз, Т.Є. Левицька).

Існує три аспекти психічної адаптації: а саме, соціально-психологічна, психічна, психофізіологічна. Соціально-психологічний аспект адаптації забезпечує адекватну побудову мікросоціальної взаємодії, у тому числі професійні, досягнення соціально значущих цілей. Він є сполучною ланкою між адаптацією індивіда і популяції, здатний виступати в якості рівня регулювання адаптаційної напруги. З метою пристосування та адаптації до складних життєвих обставин, індивіду прививають поведінкову, емоційну і когнітивну активність, що і є складовою концепції опанування. (Меш, Вольф, 2007). У результаті даної активності суб'єкта, можливі усунення труднощів, переробка ситуації або адаптації до її вимог.

Контроль поведінки включає в себе три субсистеми регуляції (когнітивний контроль, емоційну регуляцію, вольовий контроль), вони ґрунтуються на ресурсах індивідуальності й інтегруються, створюючи індивідуальний патерн саморегуляції. Можливість реалізації психічних ресурсів пов'язана з ефективністю контролю поведінки, завдяки чому людина вирішує свої життєві завдання, значимість яких визначається суб'єктом, який сам усвідомлено і/або не усвідомлено відбирає стратегії їх вирішення. Співвідношення цих стратегій вирішення життєвих завдань визначає профіль контролю поведінки, на ресурси функціонування якого вони спираються. Співвідношення когнітивного, емоційного і вольового компонентів утворюють профіль контролю поведінки, який визначає не тільки типи стратегій опанування, а й види бажаних психологічних захистів.

Важливо так само розрізняти такі поняття як, «життєздатність» (resilience) і «життєстійкість» (hardiness) (Анциферова, Леонтєв), яке визначається як особливий

патерн установок і навичок, що дозволяють перетворити зміни, що відбуваються з особистістю в її можливості (Maddi, Khoshaba, 1994). Термін «життєстійкість» - це система переконань про себе, про світ, про відносини зі світом, що включає в себе три порівняно незалежних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику.

Отже, життєздатність - це ресурсні можливості, які впливають на розвиток регуляції та саморегуляції, а також на психологічний рівень регуляції поведінки - контроль поведінки, який визначає не тільки типи стратегій опанування, а й види бажаних психологічних захистів. Стратегії опанування пов'язані з наявністю у суб'єкта такої характеристики, як життєстійкість. Життєздатність, регуляція, саморегуляція, контроль поведінки, копінг, захист і життєстійкість впливають на процеси адаптації та соціальної адаптації.

Г.І. Меднікова

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків*

СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ У СИСТЕМІ ДЕТЕРМІНАНТ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ЛЮДИНИ

Особистісна зрілість розуміється нами як системна якість особистості, тобто якість, яка породжується системою і обумовлена специфікою взаємодії елементів системи, характером їх взаємозв'язків. Водночас, особистість являє собою складну відкриту систему, здатну до саморозвитку, самовдосконалення, самонавчання за рахунок активного пошуку і прийому нової інформації, врахування й оцінки результатів своїх дій і в той же час «закриту» систему, замкнену внаслідок внутрішньої взаємопов'язаності її властивостей (Б.Г. Ананьєв). Виходячи з цього, у структурі особистості діалектично поєднуються дві такі якості, як стійкість, визначеність структури та її динамічність. Як відмічає Б.Г. Ананьєв, у такій відносно замкненій системі, вбудованій у відкриту систему взаємодії зі світом, утворюється певна взаємовідповідність тенденцій і потенцій людини, самосвідомість і «Я» - ядро людської особистості. Л.С. Виготський, розглядаючи процес розвитку певних психологічних функцій та особистості в цілому, зазначав, що розвиток полягає не стільки у змінах всередині кожної функції, скільки в тому, що змінюються та модифікуються відношення, зв'язки між цими функціями. Виникнення таких нових рухливих відношень між функціями Л.С. Виготський називає психологічною системою. Психологічна система – це динамічне ціле, тобто таке, яке змінюється, розвивається. Утворення психологічних систем співпадає з розвитком особистості. Сукупність особливостей особистості, її проявів визначають (детермінують) розвиток кожної окремої психічної функції, а не навпаки.

Відмінна риса системного підходу у вітчизняній психологічній науці полягає в тому, що «об'єктом системного аналізу, насамперед, є системи, що розвиваються» (О.Г. Асмолов). Психологічні системи мають, крім загальних характеристик, деякі специфічні особливості, наприклад, цілеспрямованість і здатність до самоорганізації, тобто до самостійної зміни власної структури. Так у розробленій В.С. Ключко теорії психологічних систем людина розглядається як психологічна система, що володіє власними ресурсами організації саморуху, системною детермінацією і здатністю виробляти фактори, в опір на які вона може вибудовувати директиву саморозвитку і самореалізації, тобто бути причиною самої себе. Здатність до самоорганізації проявляється в тому, що система породжує психологічні новоутворення й спирається на них у своєму саморусі.